

REPUBLIC OF GHANA

EUE

ƑE 2022 ƑE GANUTIDODO NA DUKOMEVIWO

Agbalēvi sia nye Ƒe 2022 Ƒe Ganutiḡoḡo kple
Gakpɔmɔnunyawo ḡuti ḡoḡo la Ƒe Totodeme

Tefe si Dukɔmeviwo Axɔ Numedede le

Ɔe 2022 Ɔe Ganjitiɔɔɔ kple Gakpɔmɔnunyawo nɔti Ɖoɔo si Ghana Dziɔɔɔua wo na Dukɔmeviwo la le intaneti dzi le:

www.mofep.gov.gh

Ne ɛdi be agbalɛvi sia naka ye si la, do ta ɔe Dɔwɔɔ Ɔe si Kɔɔa Ganyawo dzi la gbo to adresi sia dzi:

Public Relations Office

New Building

Ground Floor

Room 001 or 003

P. O. Box MB 40

Accra – Ghana

Email: info@mofep.gov.gh

Translated by: Bureau of Ghana Languages

Emenyawo

Tatawo:.....	3
Numedede fe Tatawo:	3
KPOKPLOYIDEME	5
DGODONYA.....	7
GAKPOMUNYAWO FE DOWOWO LE FE 2021 ME	8
GA SIWO DZIUDUA KPO LE FE 2021 ME KPLE ALE SI WOWO WO DU DDE... 9	
FE 2022 FE GADUTIDODO LA KPLE GAKPOMUNYAWO	13
DODO SIWO WOWO DE GAKPOMUNYAWO DU LE FE 2022 FE GADUTIDODO LA ME	16
ASITROTRO LE GAKPOMUNYAWO DU LE COVID-19 DOLELEA FE YEIYIWO MEGBE	19
DOWOFE VOVOWO KPLE WOFE DOWOWO.....	23
NUWUWU	37

Tatawo:

Tata 1: Nuto Sue Deka Dowofe Deka fe dowofe siwo wofo de Nuto Gawo me la me dede	25
Tata 2: Nutsotso tso COVID-19 Dolelea fe Abuidodo nu	36

Numedede fe Tatawo:

Numedede fe Tata 1: Ga Home si Dziɖuɖa Kpo tso Dzove va se de Anyonyo me le Fe 2021 me	10
Numedede fe Tata 2lia: Ale si Dziɖuɖa Wo Ga nu do tso Dzove va se de Anyonyo me le Fe 2021	11
Numedede fe Tata 3lia: Fe si le Dukoa nu (le Ghana Sidi Bilion me).....	12
Numedede fe Tata 4lia: Tefe siwo Dziɖuɖa Kpo Mo be Yeakpo Ga tso le Fe 2022 me (le Ghana Sidi Bilion me).....	14
Numedede fe Tata 5lia: Do siwo Wowa nu Dziɖuɖa Wo Dodo do le Fe 2022 me kple Ga Home si Woka de Dawo Wowa nu Wotɔɔwotɔɔe (le Ghana Sidi Bilion me)	15

*“Anyikpewo mu dze anyi, gake miagbugbo wo atu
kple kpe toxewo; wotso gbotiwo fu anyi, ke miado
sedatiwo de wo tefe.”*

(Yesaya 9:10)

”

KPƆKPLɔYIDEME

COVID-19 dɔlélea gblé nu le xexemedukowo katã fe gakpomunyawo nu eye Ghana dukoa hã medo le eme o. Ete de Dziɖuɖua dzi be dɔlélea he fukpekpe, ku kple dowaɖuiawo dome gbeɖblé va dukomeviwo dzi. Enye dada nam be magblo be mieto de dowaɖo tso kuxi siawo gbo kpɔkpɔ nu kpata eye miéwo do tso wo nu kple dzidefo. Le nyatefe me la, xexemedukowo katã kpo nɖzedze le míafe afɔdeɖe siawo nu. Dziɖuɖua gade doɖowo to me hena dowaɖuiawo fe nyawo fofo de te kple susu be míafe agbenɔnɔ naganɔ nɔnɔme si me wɔnɔ tsã la.

Kpe de esia nu la, le dowaɖo tso kuxi kple monukpɔkpɔ siwo dɔlélea he ve nu me la, Dziɖuɖua dze Ɖetsɔlemedoɖo si nye COVID-19 Dɔlélea fe Nugbléfewo dzi Ɖede Kpɔɔ, Dowaɖewo Fofo de Te kple Alɔdodo Dowaɖewo fe Ɖoɖo la me do wowa gome kple ga home si nye Ghana sidi bilion 100 la le Dukplɔla Nana Addo Dankwa Akufo-Addo fe kpɔkplɔ te. Ɖoɖo sia me do wowa na be dukomeviwo katã kpo gbɔdzɔe enumake eye wòle dukoa fe gakpomunyawo fom de te.

Míele akpe dam na mi be kakaɖedzi le mia si de Dziɖuɖua nu le esime míele do wom vevie be míafe gakpomunyawo fofo de te nakpo kelili. Le yeyi si me la, míele go dom nukpekeame geɖewo le míafe viuli hena tenɔnɔ sesíe fe nyawo me. Zi geɖe la, Biblia fia afɔdeɖe siwo hiã la mí le yeyi siawo me. Abe ale si Yesaya 9:10 gblo be, “*Anyikpewo mu dze anyi, gake miagbugbo wo atu kple kpe tɔxewo; wotso gbɔtiwo fu anyi, ke miado sedatiwo de wo tefe*” ene la, nenema ke Dziɖuɖua hã ɖoe kplikpaa be yeagbugbo nuwo aɖo ɖo eye yeawo de yefe nɖgbedodowo dzi. Ɖe susu sia ta la, Dziɖuɖua ayi edzi awo doɖo vovovowo me do be miagbugbo nu siwo katã dome gblé la aɖo te eye míado dukomeviwo fe agbenɔnɔ de nɖo.

Taɖodzinu vevi siwo le Fe 2022 fe Gaɖutiɖoɖo la me la dometo ɖekae nye be tso fifia va se de fe etɔ siwo gbɔna me la, míado ɖokuisidowo wowa fe nyawo de nɖo le dukoa me kple susu be míafe gakpomunyawo natsi de edzi eye woakpo kelili. Kpe de esia nu la, ele be ame sia ame nakpo gome le gaɖutiɖoɖo la me do wowa me be amewo nakpo do awo, vevieto soɖewo. Esia ta Dziɖuɖua fe doɖowo ado alo soɖewo be woade nɖtete siwo le wo nu kple aɖaɖu siwo le wo si la afia to monukpɔkpɔ soɖe nana ame sia ame me, be dowaɖo fe nyawo nadze edzi na dukomeviwo katã.

Be míafã ɖokuisidowowo fe gbogbo de soɖewo me eye dzidefo nana wo si la, Dziɖuɖua ana ga si soɖewo natsɔ adze dowaɖo gome alo akeke wofe dowaɖo de edzi la fe monukpɔkpɔ wo le “YouStart” fe Ɖoɖo la nu le Fe 2022 me.

Le Fe 2022 fe Gaɖutiɖoɖo la me la, míewo doɖo be míayi edzi awo do tso gakpomunyawo fe kuxi siwo gbo kpɔkpɔ hiã kpata la nu kple susu be gakpomunyawo nakpo kelili le COVID-19 dɔlélea fe yeyiwo megbe. Dziɖuɖua ɖoe eɖokui dzi be yeawo doɖo vovovo siwo atu soɖewo fe aɖaɖuwo ɖo eye woado ɖokuisidowo wowa fe nyawo de nɖo le soɖewo dome la me do. Esi míele agbagba dzem be miakpo ta na Dukplɔla fe taɖodzinu si nye ‘Ghana Magahiã Alɔdodo o’ la, medi be madoe de dukomeviwo katã gbo be woakpo gome le dzɔkpedɔ siawo wowa me eye woato nu yeyewo hã wowa ve. Kpe de esia nu la, ele be woakpo gome le ɖokuisidowo wowa dodo de nɖo fe nyawo me hena wofe kelili le dukoa me.

*Nyati: Dokuisidowo Wowo Dodo de Dgo le Dukoa me to Kelili Gakpomununyawo kple
Dowoduiawo Didi na Dukomeviwo me*

Mele biabiam tso mi kata si be miakpe asi de mia nu be miatu Ghana dukoa abe ale si miedi be wano la ene.

Mawu nayra mi!!!

Ken Ofori-Atta
Dudola si Kpoa Ganyawo dzi

ÐGɔÐONYA

1. Fe 2022 fe Ganutiɔɔɔ si wowo na Dukɔmeviwo la nye dɔ siwo Dziɔɔɔ wɔ le Fe 2021 me kple ga home si wɔkpɔ mɔ na be yeakpɔ atso awɔ yefe ɔɔɔwɔ kple ngɔyidwo me dɔ le Fe 2022 kple fe uɛ siwo kplɛ ɔɔ me la fe totoɔeme.
2. Be miado alɔ hadomegbenɔnyawo kple gakpɔmɔnunyawo fɔfɔ ɔe te fe wɔnawo kpakple dukɔa fe ngɔyiyi fe taɔɔzinuwo la, Fe 2022 fe ganutiɔɔɔ la wɔ ɔɔɔ tɔxɛ ɔe Ðokuisidwo Wɔwɔ Dodo ɔe Ðgo le Dukɔa me to Kelili Gakpɔmɔnunyawo kple Dɔwɔɔuiawo didi na Dukɔmeviwo me ŋu.

GAKPOMUNYAWO FE DOWAWO LE FE 2021 ME

Gakpomununya Gätawo fe Dowawawo

3. Nutsotso siwo ku de gakpomunyawo fe dowawo nu le Fe 2021 me la yi ale:
- Dukoa fe adzonuwo fe fufufo dzi de edzi kple mama de alafa deka dzi fe 3.5 le yleti gbäto adeawo me le Fe 2021 me le esime wönye mama de alafa deka dzi fe 0.7 le Fe 2020 me;
 - Dukoa fe adzonuwo fe fufufo momemimanomee dzi de edzi kple mama de alafa deka dzi fe 4.8 le yleti gbäto adeawo me le Fe 2021 me le esime Fe 2020 to nye mama de alafa deka dzi fe 1.1 le yeyi yi ma ke me;
 - Va se de Anyonyo fe nuwuwu le Fe 2021 me la, adzonuwo fe asixoxo nye mama de alafa deka dzi fe 10.6 le esime Fe 2020 to nye 10.4 le yeyi yi ma ke me;
 - Ga home si Dziɖuɖua nadi akpe ganutiɖoɖo la hafi wöade la nye dukoa fe adzonuwo fe fufufo fe mama de alafa deka dzi fe 7.7 le esime taɖoɖzinu si minyam Dziɖuɖua le la nye adzonuwo fe fufufo fe mama de alafa deka dzi fe 7.4;
 - Ga home si Dziɖuɖua nadi akpe ga si le esi hafi wöade ga home si nu do wöawo lae nye dukoa fe adzonuwo fe fufufo fe mama de alafa deka dzi fe 2.0 le esime taɖoɖzinu la nye adzonuwo fe fufufo fe mama de alafa deka dzi fe 1.7;
 - Va se de Anyonyo fe nuwuwu le Fe 2021 me la, fe si no dukoa nu la dzi de edzi tso mama de alafa deka dzi fe 76.1 le Fe 2020 me yi mama de alafa deka dzi fe 77.7 le Fe 2021 me;
 - Va se de Dasiamime fe nuwuwu la, gbetaga si no Dziɖuɖua si la fe homee nye Amerikaga bilion 11.44. Ga home sia de adzonu siwo Dziɖuɖua dona tso gbetadukowo me le yleti 5.2 me la nu le esime gbetaga siwo no Dziɖuɖua si va se de Fe 2020 fe nuwuwu la nye Amerikaga bilion 8.62. Ga home sia so kple adzonu siwo Dziɖuɖua dona tso gbetadukowo me le yleti 4.1 me la fe home; eye
 - Ghanaga home si nätsö hafi axo gbetaga dengowo la fe home metro le yleti gbäto asiekwawo me le Fe 2021 me o. Ke hä la, Ghanaga gbagbä de Amerikaga me fe asi diɖi vie kple mama de alafa deka dzi fe 1.7 le Anyonyo fe nuwuwu le esime wödiɖi kple mama de alafa deka dzi fe 2.9 le Fe 2020 me le yeyi yi ma ke me.

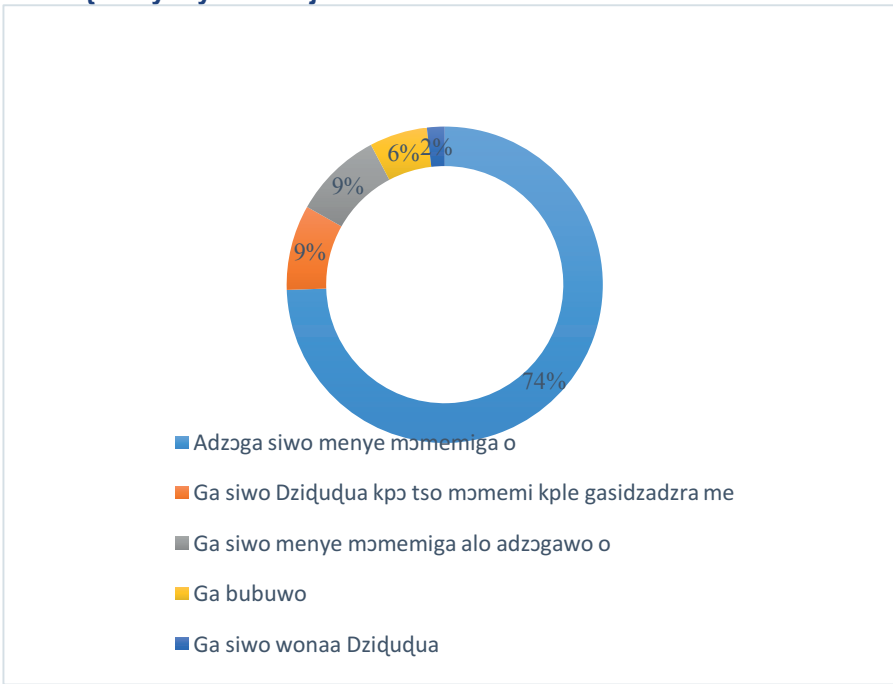
GA SIWO DZIƉUƉUA KPɔ LE FE 2021 ME KPLE ALE SI WÒWɔ WO NU DƉE

Ga Home si Dziɔɔɔua Kpɔ

4. Ga home si Dziɔɔɔua kpɔ kple ga home si wona Dziɔɔɔua tso Dzove va se ɔe Anyɔnyɔ me le Fe 2021 me la *fe fufofo* nye Ghana sidi bilion 46.85 (dukɔa *fe* adzɔnuwo *fe fufofo fe* mama ɔe alafa ɔeka dzi *fe* 10.7) le esime ga home si Dziɔɔɔua kpɔ mɔ be yeakpɔ la *fe* home nye Ghana sidi bilion 51.31 (dukɔa *fe* adzɔnuwo *fe fufofo fe* mama ɔe alafa ɔeka dzi *fe* 11.7). Ga home si Dziɔɔɔua kpɔ *fe fufofo* lo adzɔga siwo menye mɔmemiga o (mama ɔe alafa ɔeka dzi *fe* 74), ga siwo menye mɔmemiga alo adzɔga o (mama ɔe alafa ɔeka dzi *fe* 9), ga si Dziɔɔɔua kpɔ tso mɔmemi kple gasi me (mama ɔe alafa ɔeka dzi *fe* 9), ga bubuwo (mama ɔe alafa ɔeka dzi *fe* 6) kple ga siwo wona Dziɔɔɔua (mama ɔe alafa ɔeka dzi *fe* 2) la ɔe eme abe ale si wòdze le numeɔeɔe *fe* tata gbãto la me ene.
5. Ga home si Dziɔɔɔua kpɔ la mede esi wòkpɔ mɔ na be yeakpɔ le Fe 2021 me la nu o, elabena womexɔ adzɔga siwo gbɔna la ɔe ɔoɔo nu o: adzɔga siwo dɔwɔfewo xena, adzɔga siwo dukomeviwo xena ɔe wofe ga siwo wokpɔna la dzi, adzɔga si woxena na Dziɔɔɔua ɔe tomenu xɔasiwo ta, adzɔga si woxena ɔe adzɔnuwo ta kple adzɔga si woxena ɔe kafofo kple kadodo kple ame nɔewo *fe* wona bubuwo ta la.

Numedede fe tata 1: Ga home si Dziɖuɖua kpo tso Dzove va se de Anyɔnyɔ me le Fe 2021 me

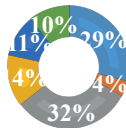
Ale si Dziɖuɖua Wɔ Ga nu dɔe

6. Va se de Anyɔnyɔ fe nuwuwu le Fe 2021 me la, ga home si nu do Dziɖuɖua wɔ (si lo ga tsimegbewo xexe de eme) la fe homee nye Ghana sisi 80.71 (si nye dukɔa fe adzɔnuwo fe fufofo fe mama de alafa deka dzi fe 18.4) le esime taɖodzɔnu si nu wogbugbo ŋku le de la fe homee nye Ghana sisi bilion 83.89 (si nye dukɔa fe adzɔnuwo fe fufofo fe mama de alafa deka dzi fe 19.1) la. Dziɖuɖudɔwɔlawo fe fetu kple viɖe siwo Dziɖuɖua xena de ga siwo wɔdo dzi la woe nye ga home akpa ga to siwo nu do Dziɖuɖua wɔ la.

Numedede fe tata 2lia: Ale si Dziɖuɖua Wɔ Ga ŋu dɔ tso Dzove va se de Anyɔnyɔ me le Fe 2021 me

- Dziɖuɖudɔwɔlawo fe fetu
- Ga siwo wogblɛ de Dziɖuɖua fe dɔwɔnɔwo fefle kple dɔwo wɔwɔ ŋu
- Ga siwo Dziɖuɖua do la fe viɖewo xexe
- Ga si Dziɖuɖua tso do ala dziɖuɖudɔwɔfewo
- Ga si ŋu dɔ woawo le ŋgyidɔwɔ wɔwɔ me
- Gaŋudɔwɔwɔ bubuwo

Gaŋutiɖoɖo la fe Mademade kple Gaŋudɔwɔwɔ

7. Ede dzesi le Dziɖuɖua fe gaŋudɔwɔwɔ me be ele be Dziɖuɖua nadi Ghana sisi bilion 33.86 (si nye dukɔa fe adzɔnɔwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 7.7 la) akpe ga hafi wɔade esi ŋu wɔwɔ dɔdɔ de le gaŋutiɖoɖo la me nu le esime taɖozinu si ŋu wogbugbo ŋku le de la fe homee nye Ghana sisi bilion 32.58 (si nye dukɔa fe adzɔnɔwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 7.4 la). Dziɖuɖua kpo ga tso dukɔa kple duko bubuwo me tso kpe ga si le esi hafi wɔde ga home si ŋu dɔ wɔwɔ ŋu wɔwɔ dɔdɔ de le gaŋutiɖoɖo la me nu. Ga si Dziɖuɖua kpo le Ghana dukɔa me la fe homee nye Ghana sisi bilion 20.39 eye ga siwo wɔkpo tso gbetadukɔwo me la fe homee nye Ghana sisi bilion 13.47. Ga home siawo fe fufɔfo nye mama de alafa deka dzi fe 60.2 kple mama de alafa deka dzi fe 39.8 wotɔxewotɔxɛ.

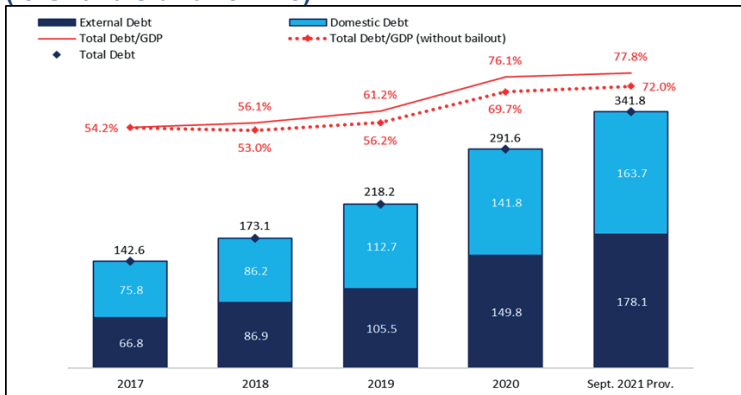
Fe siwo Dukɔa Du le Fe 2021 me

8. Va se de Anyɔnyɔ fe nuwuwo le Fe 2021 me la, fe siwo dukɔa du la fe homee nye Ghana sisi bilion 341.76 (si nye Amerikaga bilion 58.348 la). Ga home sia so kple dukɔa fe adzɔnɔwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 77.8. Fe siwo dukɔa du le gbetadukɔwo si la fe homee nye Ghana sisi bilion 163.65 (Amerikaga bilion 27.88) eye fe si

Dziɔɔɔɔɔ ɔu le dukɔa me la fe homee nye Ghana sidi bilion 178.11 (Amerikaga bilion 13.35). Ga home siawo fe fufofo nye mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 47.9 kple mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 52.1 wotɔxewotɔxɛɛ.

Numedede fe tata 3lia: Fe si le Dukɔa nu (le Ghana sidi bilion me)

Tefe si wɔtso: Dɔwɔ fe si Kpɔa Ganyawo dzi

FE 2022 FE GAɔUTIDODO LA KPLE GAKPɔMɔNUNYAWO

Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo fe Taɖodzɔnu le Fe 2022 me

9. Ɖodo siwo Dziɖuɖua wo de gakpɔmɔnunya gãtɔwo ŋu le Fe 2022 me la yi ale:

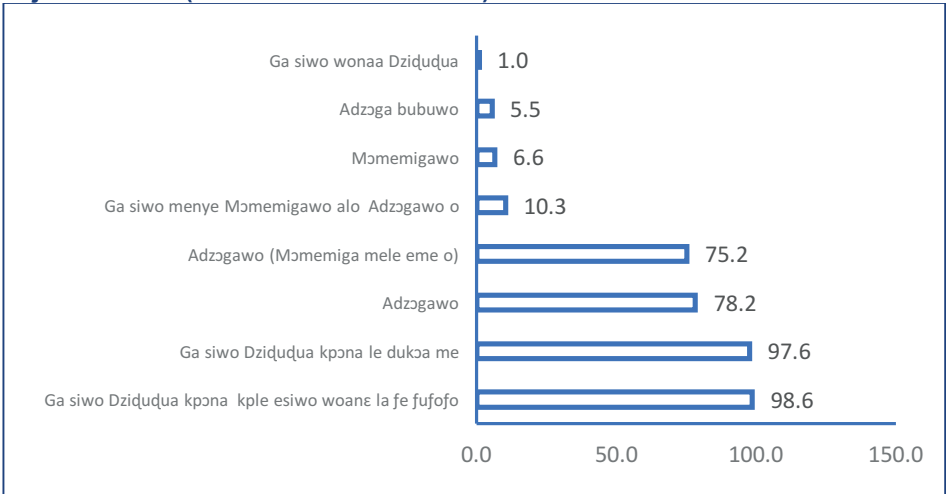
- Dukoa fe adzɔnuwo fe *fufɔfo* adzi de edzi kple 5.8%;
- Dukoa fe adzɔnuwo fe *fufɔfo* mɔmemimanɔmee adzi de edzi kple 5.9%;
- Va se de fea fe nuwuwu la, adzɔnuwo fe asixɔɔ aɖiɖi va 8%;
- Ga home si Dziɖuɖua adi akpe de ga home si wɔkpɔ mɔ na be yeakpɔ la ŋu hafi wɔade ŋgoyidwo wowa nu la anye dukoa fe adzɔnuwo fe *fufɔfo* fe 7.4%;
- Ga home si asuso na Dziɖuɖua hafi wɔaxe ga siwo wɔdo la fe viɖewo la anye dukoa fe adzɔnuwo fe *fufɔfo* fe 0.1%; eye
- Kpekpe me si le dukoa fe ga siwo le esi le gbetadukɔwo me ŋu la manɔ sue wu adzɔnu siwo Dziɖuɖua dɔna tso gbetadukɔwo me le yleti ene (4) me la fe home o.

Ga Home si Dziɖuɖua Kpɔ Mɔ na le Fe 2022 me

10. Ga home si Dziɖuɖua kpɔ mɔ na be yeakpɔ kple esi woana ye la fe home anye Ghana sisi bilion 100. 52 (si nye dukoa fe adzɔnuwo fe *fufɔfo* fe mama de alafa deka dzi fe 20.0) la. Ga siwo Dziɖuɖua kpɔ mɔ na be yeakpɔ le dukoa me la anye Ghana sisi bilion 99.55. Ga siwo menye mɔmemiga o la fe home anye mama de alafa dzi fe 77.5 si nye Ghana sisi milion 77.136 la. Dziɖuɖua kpɔ mɔ be yeawo ɖodo siwo gbɔna la me do le ga siwo wokpɔ mɔ na le Fe 2022 me la xɔɔ me: adzɔgawo xɔɔ de ɖodo nu, tɔtrɔ siwo wowa le adzɔgawo xɔɔ kple belɛle na wo me la me do wowa kpe de ɖodo bubu siwo wowa de adzɔgawo xɔɔ ŋu la.

Numedede fe tata 4lia: Tefe siwo Dziɖuɖua Kpɔ Mɔ be Yeakpɔ Ga Tsoe le Fe 2022 me (le Ghana sisi bilion me)

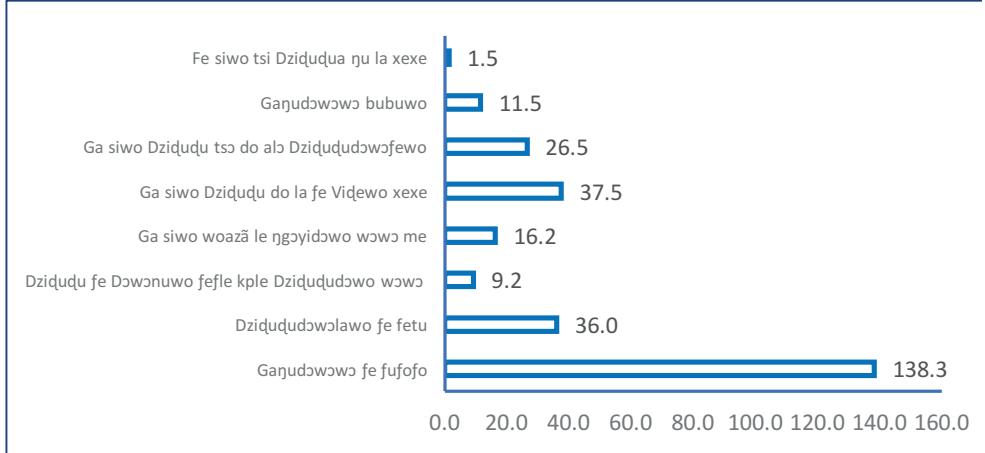

Gamama de Dɔwɔnawo nu le Fe 2022 me

11. Ga home si nu do Dziɖuɖua awɔ (si lo ga tsimegbewo xexe de eme) la anye Ghana sisi bilion 137.53 (si nye dukɔa fe adzɔnuwo fufofo fe mama de alafa deka dzi fe 27.4) la. Ga siwo nu do Dziɖuɖua awɔ la fe vevitwo lo ga si Dziɖuɖua gblɛna de ngɔyidwo wɔwɔ nu, ga si Dziɖuɖua gblɛna de efe do do veviwo me do wɔwɔ nu, fetuxexe kple videwo xexe de eme.

Numedɔɔɔ ƒe tata 5lia: Dɔ siwo Wɔwɔ nu Dziɔɔɔɔ Wɔ Ɖoɔo ɔo le Ƒe 2022 me kple Ga Home si Wòka ɔe Dɔwɔ Wɔwɔ nu Wotɔxɔwotɔxɔe (le Ghana sisi bilion me)

12. Ku ɔe ɔoɔo siwo Dziɔɔɔɔ wɔ ɔe ga home siwo wòkɔ mɔ na be yeakɔ kple ale si wòawɔ ga nu dɔe nu la, Dziɔɔɔɔ ahiã Ghana sisi bilion 37. 01 si nye dukɔa ƒe adɔwɔwɔ ƒe fufofo ƒe mama ɔe alafa ɔka dzi ƒe 7.4 la hafi wòade ga home si nu dɔ wòawɔ le nguɔyidɔwɔ wɔwɔ me la nu.
13. Ga siwo Dziɔɔɔɔ adi tso gbetadukɔwɔ me atso kpe ga si wòkɔ mɔ na be yeakɔ lae nye Ghana sisi bilion 9.1 (si nye dukɔa ƒe adɔwɔwɔ ƒe fufofo ƒe mama ɔe alafa ɔka dzi ƒe 1.8) la. Ke ga si Dziɔɔɔɔ akɔ le dukɔa me atso akpe ga si wòkɔ mɔ na be yeakɔ hafi wòade eƒe dɔwɔwɔwɔ nu la ƒe home anye Ghana sisi bilion 27.9 (si nye dukɔa ƒe adɔwɔwɔ ƒe fufofo ƒe mama ɔe alafa ɔka dzi ƒe 5.6) la.

ƉOƉO SIWO WOWO ƉE GAKPOMNUNYAWO NU LE FE 2022 FE GARUTIDƉOƉO LA ME

Adzɔgaxɔxɔnjutiɖoɖowo

14. Dzuɖuɖua awɔ ɖoɖo vovovowo me do be adzɔnuwo fe dɔwɔfewo nafa ɖe te, eye woawɔ adzɔnuwo woanyo ɖe edzi wu be woate nu adzra wo le dukoa kple gbetadukɔwo me siaa. Ɖe esia ta la, eva hiã vevie be Dziɖuɖua nawɔ tɔtrɔ le ɖoɖo siwo gbɔna la me:
 - Be viɖe siwo míekpo la nakpo kelili eye adzɔnuwo wowo nakeke ta ɖe edzi la, Dziɖuɖua atso adzɔga si nye VAT la xexe ake avɔdɔwɔfe siwo le dukoa me la le fe eve bubu siwo gbɔna la me abe ale si wodze egome le Fe 2019 me la ene;
 - Woagbugbo ŋku alé ɖe femekakaɖoɖo si me do wowo fe eve kple afã abe adzɔgaxexe fe kuxiwo gbo kpɔkpɔ yeyiɣi se aɖewo ene la nu. Esia awɔe be adzɔnu siwo wodɔna tso gbetadukɔwo me fe adzɔgawo fe femekaka aɖe vi na dukoa eye Dziɖuɖua nakpo ta na efe taɖodzinuwo;
 - Woaɖe le adzɔga siwo sikakula siwo si lainsensi mele o la xena ɖe sikakuku ta si nye mama ɖe alafa ɖeka dzi fe 3 la dzi wòanye mama ɖe alafa ɖeka dzi fe 1.5;
 - Tso Fe 2022 fe Dzove dzi heyi la, Dziɖuɖua ana Dɔwɔfe si Kpoa Adzɔgawo Xɔxɔ fe Nyawo gbo le Ghana la nakpe ɖe Minisipa, Metropolita kple Nuto Sue Dziɖutakpehawo nu be woawɔ adzɔga siwo woxena ɖe nunɔamesiwo ta la eye woawɔ akonta tso wo nu;
 - Dziɖuɖua agbugbo asi atrɔ le fe siwo woxena le dziɖuɖudɔwɔfewo me ɖe Dziɖuɖua fe dɔwo wowo ta la nu eye woadze wo me do wowo gome le Dzove fe ŋkeke gbãto gbe le Fe 2022 me. Woalé fe siawo xexe ɖe kɔmpita dzi be woawɔ tɔtrɔm le wo ɖokuiwo si eye woawɔ ɖe ale si adzɔnuwo fe asixɔxɔ nɔa tɔtrɔm edziedzi fe sia fe la nu;

- Woadzudzo adzoga siwo ukulawo xena de lɔrimowo kple dzisasrãwo nu do wawo ta la xoxo nenyɛ be woda asi de ganutiɖoɖo la dzi teti ko;
- Dziɖuɖua adze adzoga yeye si woɖe ŋko na be “E-Levy” la xoxo gome de gaɖoɖo de ame to gadzraɖofewo kple kafomowo dzi ta kple susu be ame siwo mele adzoga xem o la nate nu axe adzoga. Adzoga sia lo ga siwo woɖona ɖa to kafomɔ dzi, fe siwo woxena le asitsatsa me kple ga siwo woxona tso gbetadukowo me la de eme. Ame si le ga siawo dometo aɖe ɖom ɖa la axe adzoga si nye mama de alafa ɖeka dzi fe 1.75 la de ga home si ɖom wòle ɖa la dzi negbe ame si xo ga aɖe tso gbetaduko me la koe axe ga si woɖo ɖee la fe mama de alafa ɖeka dzi fe 1.75 la. Dziɖuɖua adze adzoga siawo xoxo gome tso Dzodze fe ŋkeke gbãto gbe le Fe 2022 me. Womaxe adzoga sia de ga home si nye Ghana sisi 100 alo le sue wu Ghana sisi 100 la dzi le ŋkeke ɖeka me o.

Ganudawawo nuti ɖoɖowo

15. Be ganudawawo de ɖoɖo nyuito nu fe nyawo nali ke la, Dziɖuɖua awo ɖoɖo geɖewo me do le Fe 2022 kple fe ue siwo kplɛ ɖo la me:
 - a. Dziɖuɖua ayi edzi akpo egbo be dziɖuɖudowola siwo woxo de do me to mo siwo dzi woda asi ɖo nu la koe dze be woaxe fe na;
 - b. Dziɖuɖua alɛ ŋku de dawolawo ɖoɖo de dawɔfewo fe nyawo nu le Fe 2022 kple fe ue siwo kplɛ ɖo la me kple susu be dawola xexlɛme siwo dze la ko nana dziɖuɖudawɔfewo;
 - c. Woalɛ ŋku de ŋgoyido yeye siwo nu woɖe gbefã le le Fe 2022 fe Ganutiɖoɖo la me kple dziɖuɖudawɔfewo, Minisipa, Metropolita kple Nuto Sue Dziɖutakpeha fe ŋgoyido siwo nu wowo ɖoɖo ɖo la nu le Se si nye L.I 2411 fe ɖoɖo la nu. Esia awɛ be woawo Dziɖuɖua fe ŋgoyidowo de ɖoɖo nyuito nu.

16. Woagawo gaɖudɔwɔ de dɔɔ nyuito nu fe dɔɔ siwo gbona la me dɔ be womada afu le kelili gakpɔmɔnunyawo fe dɔɔ la me dɔ wɔwɔ me o:
- Dɔwɔnuwo fefle kple dɔ siwo wɔwɔ nu dziɖudɔwɔfewo wɔ dɔɔ dɔ siwo dzi woda asi dɔ eye woda wo de Dziɖudɔwɔfe si Kpɔa Dziɖudɔ fe Dɔwɔnuwo Fefle fe nyawo gbo fe wɛbsaiti dzi la ko me dɔ woawo;
 - Ele be gaɖeɖe de dziɖudɔwɔfewo fe dɔwɔnuwo fefle kple dɔwɔ wɔwɔ le fe aɖe me nu naku de gaɖutiɖoɖo si dɔwɔfea wɔ eye woda asi de edzi le fe ma me la nu. Ke hã la, gaɖeɖe de dɔwɔnuwo fefle kple dɔwɔ wɔwɔ nu aku de gaɖutiɖoɖo si wowo kple ga fe anyinɔɔ nu;
 - Hafi dziɖudɔwɔla aɖe nade asi dɔɔ alo agrimetigbalɛ aɖe te si awɔe be Ghana Dziɖudɔa naxe fe aɖe la, ele be wòaxo moɖeɖe tso Dudola si Kpɔa Ganyawo dzi la gbo.

ASITRɔTRɔ LE GAKPɔMɔNUNYAWO DU LE COVID-19 DɔLÉLEA FE YÉYIYIWO MEGBE

COVID-19 Dɔlélea fe Nugbléfewo dzi Ɖeɖe Kpɔɔ, Dɔwɔfewo Fɔfɔ de Te kple Alɔdodo Dɔwɔfewo fe Ɖoɖo la

17. Be míakpɔ ta na ‘Ghana Magahiã Alɔdodo o’ fe Ɖoɖo la le COVID-19 dɔlélea fe yeyiyiwo me gɔ há la, Dziɖuɖua dze agbegbɔgbɔ kple alɔdodo dɔwɔfewo hena COVID-19 dɔlélea fe nugbléfewo dzi ɖeɖe kpɔɔ gɔme kple ga home si nye Ghana sidi bilion 100 la. Ɖoɖo sia agbɔ agbe dukɔa fe gakpɔmɔnunyawo to tɔtrɔ gedewo ɲu dɔ wɔwɔ me eye wɔana dukɔa nana tenu to dɔwɔɖuiawo fe nyawo dodo de ɲɔɔ kple alɔdodo ɖokuisidɔwɔfewo me.
18. Nu siwo gbɔna la nye nu vevito siwo wokpɔ ta na le ɖoɖo la me dɔ wɔwɔ me le Fe 2021 kple nu bubu siwo ɲu wogawɔ ɖoɖo ɖo le Fe 2022 me la:

Agbledede de Egbenkuuuuto nu kple Nuɖuɖu siwo fe Agble Wodena le Dukɔa me la ɲu dɔ wɔwɔ de Nuɖuɖu siwo Wodɔna tso Gbetadukɔwo me la to Tefe

19. Wode ame siwo fe xexlême nye 579,662 siwo la agbledela 547,126 kple agbledɔwɔla bubu 32,536 de eme la fe ɲkɔ agbalê me eye wolé wo de kɔmpita dzi le Fe 2021 fe Kele me. Ɖoɖo sia fe taɖodzinue nye be woado afo na agbledelawo ahade dzesi wo le Dziɖuɖua fe alɔdowɔnawo me. Esia awɔe be Ɖoɖo la me dɔ wɔwɔ me nako nyuie le agbledenyawo me.
20. Dziɖuɖua wɔ takpekpe kple koklonyilawo, mɔlugbledelawo, soyagbledelawo kple tomatosidɔwɔla bubuwo be yease wofe kuxiwo gɔme. Le takpekpe sia me la, wowo ɖoɖo be woaka viɖe si woxena de ga siwo wodo na wo dzi la me na wo be wɔɔde wofe kuxiwo dzi kpɔɔ le ganyawo me. Le ɖoɖo sia me dɔ wɔwɔ me la, woaka ga siwo wodo na wo be woatsɔ afle agbledemɔwo eye woakeke wofe dɔwɔnawo de edzi la fe mama de alafa ɖeka dzi fe 50 me na wo.
21. Be agbledede de egbenkuuuuto nu nakpɔ kelili la, woawɔ nu siwo gbɔna la le Fe 2022 me:

- Woawɔ gadzraɔɔfe si nye “Ghana Agriculture Land Information Bank” la be wɔawɔ agbledenyigbakpɔkɔ, vevieto hena agble gɔ dede fe nyawo ɔe nɔɔ;
- Woawɔ numeɔɔɔ si lo nyakakamɔnɔ totoewo nɔ ɔo wɔwɔ ɔe eme la na sɔɔawo tso mɔnukpɔkɔ siwo le agbledede me la nɔ; eye
- Woawɔ nugɔmekuku tso nuku vovovowo fe agbledede kple lɔ vovovowo nyinyi nɔ eye woade dzesi nu siwo nɔ ɔo wɔwɔ la ahana nyanya sɔɔawo tso wo nɔ.

Modzakatsaɔiɔi, Aɔanɔɔwɔ kple Dekɔnunyawo Dodo ɔe Nɔɔ

22. Abe modzakatsaɔiɔi, aɔanɔɔwɔ kple dekɔnunyawo dodo ɔe nɔɔ fe akpa aɔe le COVID-19 Dɔlɔlea fe Nugblɛfewo dzi Ɖeɔe Kpɔɔ, Dɔwɔfewo Fɔfɔ ɔe Te kple Alɔdodo Dɔwɔfewo fe Ɖoɔo la nu ene la, Dziɔɔɔɔa wu hehenana ame 300 siwo ana kpekpeɔeɔ modzakatsaɔilawo to kɔmpitanɔutinunyazazɔ me le Ɖoɔo tɔɔ si nye ‘National Tourism Destination Single Window Platform’ la nɔ ɔo wɔwɔ me nu. Ɖoɔo sia me ɔo wɔwɔ ana kpekpeɔeɔ modzakatsaɔilawo be modzakatsaɔinyawo natsɔ afo nyuie le dukɔa me.
23. Le Fe 2022 me la, Dziɔɔɔɔa atu dɔwɔfe bubu siwo ado alo modzakatsaɔinyawo la kpe ɔe nɔɔyido bubu siwo nye latrikɔsɛ, tsi kple kafonyawo dodo ɔe nɔɔ le modzakatsaɔifewo la fe dɔwɔ nɔ. Nɔɔyido siawoe nye tefe si woade nu siwo nɔa modzakatsaɔifewo fe nɔnɔmetatawo afia le, afi si woafɔ fu nu xoxo siwo nɔ ɔo woagawɔ la ɔo kpe ɔe mɔdodo yi modzakatsaɔifewo kpakple “Power House” nɔ.

Adzɔnuwo Wɔwɔ kple Wo Ɖoɔo ɔe Gbetadukɔwɔ me fe Dɔwɔ Keke ɔe edzi

24. Abe ale si Dziɔɔɔɔa wɔ ɔoɔo be yeado adzɔnuwo wɔwɔ fe nyawo ɔe nɔɔ ene la, Dziɔɔɔɔa keke dɔwɔfe siwo wɔa adzɔnu siwo mekpena o la fe dɔwɔwɔ ɔe edzi kple susu be adzɔnu siawo naganyo ɔe edzi eye wo nɔ ɔo wɔwɔ naxɔ ɔe esiwo dukɔa dɔna tso gbetadukɔwɔ me la tefe. Kpe ɔe esia nɔ la, Dziɔɔɔɔa gakeke asitɔtɔ le agblemenukuwo nɔ fe dɔwɔnawo ɔe edzi, adzɔnuwo ɔoɔo ɔe gbetadukɔwɔ me dzi ɔe edzi eye wɔna dɔwɔɔiawo ɔo

dukomevi ađewo si. Le Fe 2022 me la, Dziđuđu adze atikewo feđuđu gome de Noguchi be wòado atikewo fe nyawo de ngo le dukoa me. Woawo đuđu vevi siwo gbona la me do le Fe 2022 me:

- Woado tɔtro siwo woawo le dowađuiawo fe nyawo me la de ngo kpe de wo léle de kompita dzi le Dowa fe si Kpa Dowa nyawo kple Nu Bubuwu fe Đkodede Agbalé me fe Nyawo gb la nu;
- Dziđuđu adze đuđu si ado adzɔnuwo fe dowa fewo đuđu de nuto gãwo me fe nyawo de ngo la me do wowa gome. Woana dowa fe siawo nado ka kple suku kɔko siwo me wosrɔa asinudowo le la; eye
- Dziđuđu akeke atikewo wowa le dukoa me fe dowo de edzi to dowa kple adzɔnuwo fe dowa fewo me be woado nu siwo wotsɔ wa atikewo la wowa fe nyawo de ngo.

Kompitanutinunyazã le Dowanawo me

25. Dziđuđu fe đuđu si nye Kompitanutinunyazã le Dowanawo me la le ngo yim. Le đuđu sia nu la, Dziđuđu lé Ghana dukomevi milion 15 kple edzɔwo fe nkɔwo de kompita dzi eye wona dzesidegbalévi wo. Kpe de esia nu la, wolé a fe milion 7.5 de kompita dzi hena adresi wo wotɔxewotɔxɛ.
26. Ghana Gadzrađefe gã de dzesi kompitanutinunyazã le dowanawo me fe vevinyenye eye wòwo đuđu be wɔtro Ghana gađuđu (Ghana sisi) de esi nu do woawo le kompita alo kafomo dzi la nu. Míedze tefe si wolé de kompita dzi si nye 'Ghana.gov' la nu do wowa gome kpe de đuđu bubu siwo ado dowa nyawo de ngo, ana dowa nyawo nakeke ta de edzi eye woawo dowo de đuđu nyuito nu la nu.

Lãmesenyawo Dodo de Ngo kple Dukomeviwo fe Dedinɔwo

27. Dziđuđu dze afo ađewo deđe gome hena COVID-19 dolélea fe atikewo feđuđu de dukoa me. Wole đuđu wɔm tso atikewo fea đuđu nu kple susu be wòakpo atikewo fe nyawo dzi le dukoa me. Kpe de Kɔdzidede Femaxee fe Đođu nu la, Dziđuđu agawo ngoyido siwo ado lãmesenyawo de ngo la eye wòawo đuđu siwo ađe ga fe

kuxiwo ɔa le lāmesēmenɔɔ me le ‘Agenda 111 Ɖoɔo’ la nu kple susu be mīafe asi nasu lāmesēmenɔɔ fe taɔodzinu la dzi le Fe 2030 me.

Sɔɛawo fe Dɔwɔɔɔɔɔwɔ Tutu Ɖo kple Wo Xɔɔ ɔe Dɔ me

28. Be woatu sɔɛawo fe dɔwɔɔɔɔwɔ ɔo eye woakpɔ ɔo awɔ la, Dziɔɔɔɔɔ wɔ ɔoɔo tɔxewo abe NEIP, NABCO kple Atidodo ɔe Dukɔa me fe Ɖoɔo la ene me ɔo be wɔana dɔwɔɔɔɔa fe mɔnukpɔkɔ sɔɛawo kple dɔwɔfe suewo.
29. To numedzodzro deto wɔwɔ kple ame siwo fe wɔfe hiã le dɔwɔɔɔɔa fe nyawo me kpe ɔe sɔɛawo fe habɔbɔwɔ kple sukuwo ŋu me la, Dziɔɔɔɔɔ awɔ Ɖoɔo si nye “YouStart” la me ɔo kple Ghana sisi bilion ɔeka atɔo adi ɔo milion ɔeka na dukomeviwo le fe etɔ me le COVID-19 Ɖolɛlea fe Nugblɛfewo dzi Ɖeɔe Kpɔo, Dɔwɔfewo Fɔfo ɔe Te kple Alɔdodo Dɔwɔfewo fe Ɖoɔo la nu. “YouStart” Ɖoɔo la ado alo sɔɛawo be woakpɔ dɔwɔga, woana hehe wo eye woana dɔwɔɔɔɔwɔ siwo hiã wo la wo ahafia afɔɔɔfewo be woate ŋu awɔ woawo ŋuto fe dɔwo.

Yame fe Tɔtrɔ kple Dzudzɔ Fūu dzi Ɖeɔe Kpɔo fe Kelili

30. Gakpɔmɔnunyawo fɔfo ɔe te le COVID-19 Ɖolɛlea fe yeyiɔiwo megbe na mɔnukpɔkɔ mī be mīatrɔ asi le nuwo ŋu le mɔ yeyewo nu eye mīado atidodo fe wonawo ɔe ŋɔ. Ɖe susu sia ta la, Dziɔɔɔɔɔ wɔ yame fe tɔtrɔ ŋuti ɔoɔo me ɔo hena atidodo fe wonawo dodo ɔe ŋɔ be mīafe ŋɔyinyawo, gakpɔmɔnunyawo, dɔwɔɔɔɔa fe nyawo kple mɔnukpɔkɔ sɔsɔe nana amewo fe nyawo nali ke.
31. Dziɔɔɔɔɔ le atidodo ɔe Ghana dukɔa me fe ɔoɔowo me ɔo wɔm kple moveiɔoɔo be ave siwo wotrɔ la nagaɔo wo tefe. Le susu sia nu la, Dziɔɔɔɔɔ gale ɔoɔowo me ɔo wɔm be anyigba siwo dome wogblɛ la naganɔ tenu. Wɔna sia ado avewo kple emenuwo fe dedinɔɔ, belɛle na wo kple wo fe dzidziɔedzi fe nyawo ɔe ŋɔ.
32. Be woatsi avewo tsotrɔ kple anyigbawo dome gbegblɛ nu la, Dukplɔla la nɔ ŋɔ na dukɔa wodo ati milion adre le Masa me le Fe 2021 me. Ati xexlɛme sia sɔ gbɔ boo wu ati milion atɔ si woɔo be woado la.

DɔWɔFE VOVOVOWO KPLE WOFE DɔWɔWɔWO

33. Esi Dukoa fe Dgoyidodo si me do wɔwɔ gome wodze tso Fe 2018 me va se de Fe 2021 me le nu wum la, woagadze Dukoa fe Dgoyidodo bubu me do wɔwɔ gome tso Fe 2022 me va se de Fe 2025 me. Dgoyidodo yeye sia ku de Dukoa fe Dgoyidodo si me do woawɔ va se de esime Ghana naxɔ Fe 100 (Ghana@100) la nu. Ɖodo sia gaku de dodo vovovo siwo lo dukoa fe gakpɔmɔnunyawo kple hadomegbenɔɔ fe ngoyiyi (2017-2024), Ghana Magahiã Alɔdodo o fe Ɖodo la, COVID-19 Dɔlelea fe Nugblɛfewo dzi Ɖede Kpoto, Dɔwɔfewo Fofɔ de Te kple Alɔdodo Dɔwɔfewo fe Ɖodo la de eme la nu. Ɖodo sia fe taɖodzinuwo gaku de Duko Fofuawo fe Habobo fe Fe 2030 fe Ɖodo la (Dgoyidowo fe Kelili fe Taɖodzinuwo) kple Afrika dukowo fe Fe 2063 fe Taɖodzinuwo nu.
34. Akpa sia fo nu tso do siwo Dziɖuɖua wo le dɔwɔfe veviwo me le dukoa me le Fe 2021 me kpe de dodo kple ngoyido siwo Dziɖuɖua de to me be yeawo le Fe 2022 me nu la nu.

Dɔwɔɖia fe Nyawo

35. Be dɔmakpɔmakpo fe nyawo dzi naɖe kpoto le dukoa me la, Dziɖuɖua gale dowo kple dɔdowo abe Dɔwɔɖia fe Mɔnukpɔkponana Amewo fe Ɖodo la me do wom. Le Ɖodo sia nu la,
- i. Dziɖuɖua di do na dɔmansito 33,952 le Metropolita, Minisipa kple Nuto Sue Dziɖutakpeha 80 me. Fetu siwo woxe na ame siawo la fe fufofo nye Ghana sidi milion 53.4; eye
 - ii. Dziɖuɖua ma ga home si nye Ghana sidi milion 5.82 la na afeko 9,244 siwo le nuto 28 me le Metropolita, Minisipa kple Nuto Sue Dziɖutakpeha 41 le Gbegãdzi Nuto gã atɔawo me be woatso adze dɔwɔwɔ gome alo akeke wofe dɔwɔnawo de edzi.
36. Abe ale si Dziɖuɖua ɖoe be ɖekakpuiwo kple ɖetugbiwo nawo do siwo aɖe vi na wo, aɖe uuuu tso kɔfe kple du viwo me yi de du gãwo me dzi kpoto eye woado sɔhɛawo fe dɔwɔɖia fe nyawo de ngo ene la, wodi do na sɔhɛ 130,000 to agbledede, atikedede agblemenukuwo, atiwo nɔti tsatsra kple tsidede kokogblewo fe dowo wowo me.

Atikewuwu ɔe Kokogblewo me

37. Atidodo ɔe Dukɔa me fe Đoɔo la me do wowa na dowona fe mɔnukpɔkpo ame 72,000. Xexlɛme sia wu ame 60,000 siwo nu wowa ɔoɔo ɔo do dgo la be woana alɔdodo le atidodo fe do vovovowo wowa me. Do sia wowa lo ame 35,000 siwo le do wom le Sohɛawo fe Gomekpɔkpo le Atidodo me fe Đoɔo la nu, ame 17,000 siwo le Asitɔtro le Agbledede ɔe Anyigba siwo Dome Wogblɛ dzi fe Đoɔo la nu kple ame 2,000 siwo le nukuwo viãm la ɔe eme. Đokuisidowaɔfewo hã xo ame 18,000 ɔe do siawo wowa nu.
38. Dowaɔfe si Kpɔa Sohɛwo Xoxo ɔe Do me fe Nyawo gbo la xo ame 82,869 ɔe do vovovowo me. Tefe si nu do wowona le kɔmpita dzi eye wɔnaa kpekpedeɔnu dɔdilawo le dɔdidi me si nye “The Job Centre” la nu do wowa wɛe be ame 1,185 kpo do.
39. Togbo be COVID-19 dɔlɛlea gblɛ nu geɖewo hã la, Dziɔɔɔɔ kpo ta na do geɖe le Nuto Sue Đeka Dowaɔfe Đeka fe Đoɔo la nu. Tso Fe 2017 me va se ɔe fifia la, wole dowaɔfe vovovo siwo fe fufufo nye 278 la ɔoɔo me do wom eye woɔo ɔoɔe vovovowo. Dowaɔfe 278 siawo dometo 106 le do wom fifia eye wogale do wom tso dowaɔfe 148 bubuwo ɔoɔo nu. Kpe ɔe esia nu la, Dziɔɔɔɔ gale ɔoɔo wom ɔe dowaɔfe 24 bubuwo ɔoɔo nu. Va se ɔe fifia la, dowaɔfe siwo le do wom la na ame 156,782 kpo do le wɔwɔm. Ke dowaɔɔia siwo wodi na amewo le Fe 2021 me ɔeɔe la fe xexlɛme nye 17,451.

Tomatosisidwo fe si woɔo de Domfete le Berekum West nuto me le Nuto Sue Deka Dowo fe Deka fe Doɔo la nu

40. Le Soheawo fe Gomekpokpo le Dowonawo me le Nuto Sue Deka Dowo fe Deka fe Doɔo nu la, dowo fe 278 dometo 58 nye soheawo fe habobo siwo Dziɔɔɔ na woɔo la to eye Dziɔɔɔ do alo wo kple dowo ga be woato aɔo dowo fe siwo troa asi le agblemenukuwo nu la. Tso ame 40 va se de 48 dzi fe ga le dowo fe siawo dometo de sia de doɔo me.
41. Nuto ga siwo me woɔo dowo fe 278 do le Nuto Sue Deka Dowo fe Deka fe Doɔo la nu la fe me de de dze le tata si gbona la me.

Tata 1: Nuto Sue Deka Dowo fe Deka fe dowo fe siwo woɔo de Nuto Gãwo me la me de de

Nuto Gã	Dowo fe Xexlẽme
Ahafo Nuto	5
Ashanti Nuto	54
Bono East Nuto	10
Bono Nuto	19
Titina Nuto	19
Yedze fe Nuto	37
Gẽ Nuto	76
North-East Nuto	3
Gbegãdzi Nuto	6
Oti Nuto	3
Savanna Nuto	4
Yedze fe Gbegãdzi Nuto	7
Yetoɔo fe Gbegãdzi Nuto	6
Volta Nuto	13
Yetoɔo fe Nuto	11
Western North Nuto	5

42. Le Dɔwɔfe siwo fe Adzoga me Dziɔɔɔua Kana la fe Dɔwɔwɔwo nu la, woxo ame 30,189 ɔe dɔ me koɲ le dɔwɔfe siwo me wowɔa adzɔnuwo le la.

Afokpawɔfe si woɔo ɔe Akuapem North

Molutufe si woɔo ɔe Sefwi Akontombra

43. Miele mɔ kpɔm be ne wowu dɔwɔfe siwo ɔom wole le Nuto Sue Ɖeka Dɔwɔfe Ɖeka fe Ɖoɔo nu nu la, ame 131, 817 bubuwo akpɔ dɔ awo le nuto sue 134 me le dukɔa me. Le Fe 2022 me la, Dɔwɔfe si Kpɔa Sohewo Xɔɔ ɔe Do me fe Nyawo gbo la axo ame 106,000 ɔe dɔ me.

Uuwɔfewo Ɖoɔo

44. Le Uuwɔwo le Ghana fe Ɖoɔo la nu la, Toyota Tsusho Uuwɔfe la uwo wɔfe uuwɔfe la nu le Fe 2021 fe Masa me be woawo Toyota kple Suzuki uwo siwo nye Hilux Pikɔpu kple Suzuki Swift la le Ghana. Volkswagen Uuwɔfe la dze uuwɔwo le agbɔsɔsɔ me gome le Ghana le Dasiamime me le Fe 2020 me eye wɔyi edzi le Fe 2021 me. Kantanka Uuwɔfe la fe uuwɔwo le agbɔsɔsɔ me dzi ɔe edzi le Ghana dukɔa me.
45. Miele mɔ kpɔm be uuwɔfe yeye ene siwo nye Nissan, Kia, Hyundai kple Renault la adze uuwɔwo gome le agbɔsɔsɔ me le Fe 2022 me.

Atidodo Ɖe Ghana kple Yame Fe Tɔtrɔnyawo

46. Le Dukplɔla fe Atidodo ɔe Ghana dukɔa me fe Ɖoɔo la nu la, Dɔwɔfe si Kpɔa Ati fe Atsyɔɔoɔo na Tefewo fe Nyawo gbo la do ati 10, 209 ɔe dukɔa me godoo tso ɔo ŋku beléle na mía nofewo fe Ɖkeke si Xexemedukowo Ɖuna fe sia fe la dzi.
47. Le Atidodo ɔe Ghana dukɔa me fe Ɖoɔo la nu la, wodo ati ɔe anyigba si fe lolome nye eka 75,170 la le esime woɔo be woado ati ɔe anyigba si fe lolome nye eka 80,000 la dzi. Atidodo sia lo ati yeyewo dodo ɔe anyigba si

fe lolome nye eka 14,495 la dzi, atidodo ɔe anyigba si fe lolome nye eka 10,495 si me aɔu megale o kple atidodo ɔe agbledenyigba si fe lolome nye eka 50,618 dzi la ɔe eme. Kpe ɔe esia nu la, wogado ati milion 3.7 siwo nye 'Ofram, Emire, Wawa, Kokrodua, Teak, Cedrela, Gmelina, Cassia, Eucalyptus' kple Mahogani la hã.

48. To sika kple tomenu bubuwo kuku ɔe madzemadze dzi fe wonawo nu tsitsi si nye "Galamstop" fe Ðoɔɔa me do wowo me la, tɔsisi geɔe siwo le dukoa me siwo dometo aɔewoe nye Pra Tɔsisi si le Twifo Praso kple Daboase, Ankobra Tɔsisi si le Bonsaso, Tano Tɔsisi si le Elubo, Birim Tɔsisi si le Osino kple Bunso la fe tsiwo me ko wu tsã.

49. Wowo anyigbawo kple tɔsisiwo dome gbeɔɔle nu tsitsi fe ɔɔɔ la me do le nuto tiatia siwo le Black Volta, White Volta, Tano, Offin kple Densu Tɔsisiwo to la me. Kpe ɔe esia nu la, wogawo do vovovo siwo lo hehenana ativiãla 252 le nuto 7 me kple ati 16,937 dodo ɔe eme la. Do siawo wowo awoɔe be anyigba siwo dome wogbeɔle le tɔsisi mawo to la nagano tenu eye woãɔe wona siwo le nu gbeɔle le tɔsisiawo nu la dzi kpoto.

50. Asitotro le gbekodofe siwo le Kpone le Gɛ Nuto me kple Oti le Ashanti Nuto me nu la le edzi yim be woado gbekoko de tefe siwo dze la kple dzadzzenyenyawo de ngu le nutoawo kple wofe gologowo me.
51. Le Fe 2022 me la, Dowofe si Kpa Atiwo fe Atsyododo na Tefewo fe Nyawo gbo la adzra ati 400,000 siwo woviã la eye woado ati 100,000 de dukoa me abe numedede na amewo tso atidodo nu hena yame fe totro fe nugblẽfewo nu tsitsi fe akpa ade ene.

Tsinono Nyui fe Amewo gbo Doɔo

52. Abe Dziɔɔua fe Tsinono Nyui fe Amewo gbo Doɔo fe Doɔo la me do wowo fe akpa ade ene la, wowo do geɖe tso tsihehe yi tefe vovovowo nu eye do siawo do nuwuwu fe dofe vovovowo. Do siawo dometo adewoe nye:
- Tsinono nyui hehe de Yedzefe Gbegãdzi Nuto me fe akpa gbãto-Wowu do siawo wowo fe mama de alafa deka dzi fe 98 nu le Navrongo, Bolgatanga, Paga, Bongo kple efe gologowo me eye wowo do be woawu wo nu le Dzome me le Fe 2021 me;
 - Tsinono Nyui Hehe de Tamale fe Do - Wowu nugomekuku tso viɖe si ano do nu la wowo nu hena do la gome dzedze;
 - Tsinono Nyui Hehe de Damango – Wowu dzadzraɔ gbãto kple nugomekuku tso viɖe si ano do nu la wowo nu;
 - Tsinono Nyui Hehe de Wenchi – Wowu nugomekuku tso viɖe si ano do nu la wowo nu hedze do la wowo gome;
 - Tsinono Nyui Hehe de Keta – Wowu nugomekuku tso viɖe si ano do nu la wowo nu eye do wowo le edzi yim; kple
 - Tsinono Nyui Hehe de Sekondi – Takoradi – Wowu nugomekuku tso viɖe si ano do nu la wowo nu eye wode asi agbalẽ te hena do la wowo.

Tsidwoɖe si le Navrongo

Kompitanununyazã

53. Va se de Anyonyo fe nkeke 30lia gbe le Fe 2021 me la, wolé Ghanavi milion 15,656,160 fe nkwo de kompita dzi eye wona Dukomevinyenye fe Dzesidegbalévi ame milion 11,646, 391 siwo xo Fe 15 kple edzivowo la. Wolé ame 163,695 siwo nye duko bubu me towo la fe nkwo de kompita dzi eye wona kaɖi si fia be womenye dukomeviwo o la wo.

54. Wodze Dukoa fe Doɖo si nye ntiwoɖiwo katã fe kafodzesiwo léle de kompita dzi la gome le Kele fe nkeke gbãto gbe le Fe 2021 me eye woawu enu le Tedoxe fe nkeke 31lia gbe le Fe 2022 me. Doɖo sia fe taɖozinue nye be woade finuwowo kple nu gbeɖlẽ bubuwo wowa le kafomo dzi kpoto.

Mɔdonyawo

55. Va se de Anyonyo fe nuwuwu le Fe 2021 me la, wodzra lrimo gã siwo fe didime nye kilomita 21,165, lrimo siwo yi de kofe kple du viwo me siwo fe didime nye kilomita 6,265 kple lrimo siwo le du gãwo me siwo fe didime nye 2,937 la do.

56. Wowu Pokuase lorimo gã fe agbasarã si lo lorimo kɔkɔme vovovo ene siwo to wo nɛwo tame eye wo fe didime nye kilomita 12, afoto fe vovovowo, dzisarã siwo dzi afɔtolawo zona, mɔ siwo to dzisarãwo te kple tsisifewo ɔe eme la nu eye wowu enu le Siamlom fe nkeke 9lia gbe le Fe 2021 me.

Pokuase Lorimo gã fe Agbasarã la

57. Le Fe 2022 me la, woadzra lorimo gã siwo fe didime nye kilomita 25,000, lorimo siwo yi ɔe kɔfe kple du viwo me siwo fe didime nye kilomita 16,000 kple lorimo siwo le du gãwo me siwo fe didime nye kilomita 3,500 la ɔo kpe ɔe mɔdzihehe, dowo tetre, mɔwo fe axawo dzi dzadzra ɔo kpakple gbewo fofo le mɔwo dzi nu.
58. Kpe ɔe esia nu la, woadzra lorimo gã siwo fe didime nye kilomita 23, lorimo siwo yi ɔe kɔfe kple du viwo me siwo fe didime nye kilomita 800 kple lorimo siwo le du gãwo me siwo fe didime nye kilomita 300 la ɔo to do siwo gbɔna la wɔwo me: dowo xexe, kpekukɔko ɔe mɔ dzi, dowo tetre, lorimowo keke ɔe edzi, dzisarã kple tsisifewo dzadzra ɔo. Woadzra lorimo gã siwo fe didime nye kilomita 75, lorimo siwo yi ɔe kɔfewo kple du viwo me siwo fe didime nye kilomita 150 kple lorimo siwo le du gãwo me siwo fe didime nye kilomita 30 la ɔo.
59. Woagayi lorimo gã siwo gbɔna la dodo dzi le Fe 2022 me:
- Obetsebi Lamptey lorimo gã fe agbasarãtutu fe akpa 2lia;
 - Tema Motorway Ranabauti fe Agbasarã siwo to wo nɛwo tame la fe kɔkɔme 3lia fe dowo;

- La Beach Road (Lots 1 & 2) yi Tema Beach Road fe Lorimo gã la dodo; kple
- Kumasi mɔ siwo nye “Lake Road” kple tsisifewo keke ɔe edzi fe dɔwo.

Nuɔɔɔɔkɔkɔ

60. Be woado nɔsɛ amewo hena agbledede ye sia yi le fea me la, wowu dam sue 560 ɔeɔ si wode to me la fe 507 nu eye wogawu dam 80 bubuwo ɔeɔ nu le ‘Kɔfe Ɖeka Dam Ɖeka’ fe Ɖoɔ la nu.
61. Dziɔɔɔɔ wu asi 50 tutu ɔe du viwo me le Dɔɔyidɔwɔwɔ hena Ahedada dzi Ɖeɔ Kpɔto fe Ɖoɔ la fe akpa si nye agblemenukuwo dzadzra fe nyawo dodo ɔe nɔ la nu. Kpe ɔe esia nɔ la, wowu asi si tum wole ɔe Mankessim si lo tsisi fe si fe didime nye mita 780 ɔeɔ ɔe eme la fe dɔwo katã nu.
62. Dziɔɔɔɔ ma agblemenuku siwo woɔna ɔe gbetadukɔwo me siwo woviã la na agbledelawo le “Agbledede hena Nuɔɔɔɔɔɔ ɔe Gbetadukɔwo me kple Du Viwo fe Dɔɔyidɔɔ” la nu. Agblemenuku siawo fe xexlɛme nye milion 7.9.

Nuku siwo woviã na Agbledelawo le Kintampo le Bono East Nuto me le Agbledede hena Nuɔɔɔɔɔɔ ɔe Gbetadukɔwo me kple Du Viwo fe Dɔɔyidɔɔ la nu.

63. Dziɔɔɔɔ ma nuku siwo woviã siwo fe xexlɛme nye milion 1,360,589 la na agbledela 7,543 le Ahafo, Ashanti, Bono, Titina, Yedzefe, Gɛ, Oti, Yetoɔɔfe kple Volta Nutowo me. Nuku siawo nye azi, kofi, ne, de, mango kple roba.

64. Dziɖuɖua wu lanyi fe 11 doɖo siwo woɖe to me la dometo 10 kple tsivudo 11 deɖe de lanyi feawo fe dowo wowo nu. Kpe de esia nu la, Dziɖuɖua ma atike siwo woatsɔ atsi koklo kple lawo fe dolélewo nu siwo fe xexlême nye 7,700,500 la na lanyi lawo.
65. Dziɖuɖua yi asitoto le tsidede agblemenukuwo nu fe do siwo gbɔna la dzi eye wole wo wom de egbenkuuuuto nu. Nenye be wowu wo nu la, awɔe be woade agble de agbledenyigba si fe lolome nye eka 6766 la dzi ye sia yi le fea me: Do siawoe nye Tsidede Agblemenukuwo fe Do le Kpong (anyigba eka 2,176), Tsidede Agblemenukuwo fe Do le Tono (anyigba eka 2,490), kple Tsidede Agblemenukuwo fe Do le Kpong Left Bank (anyigba eka 2,100). Wowu Tsidede Agblemenunukuwo fe do bubu siwo le Tamne le Yetodo fe Gbegãdzi Nuto me kple Mprumem le Titina Nuto me la wowo ha nu. Esia awɔe be woade molugble kple detsifonuwo fe agble de anyigba eka 375 dzi.

Asitoto le Tsidede Agblemenukuwo fe Do nu le Tono le Navrongo

66. Va se de Anyonyo fe nuwuwu le Fe 2021 me la, wowu agbaxo 30 siwo tutu wode to me la dometo 23 nu le Nuto Sue Deka Agbaxo Deka fe Doɖo la nu. Woawu agbaxo 7 mamleawo tutu nu hafi Fe 2021 nawu enu. Agbaxo siawo ate nu axo nuɖuɖu siwo fe kpekpeme nye metrikitoni 30,000 la kple susu be woate nu adzra nuɖuɖu siwo wole mo kpom na be woaso gbo de edzi le Agbledede hena Dowoquiawo Kpokpo fe Doɖo la nu la do de te fe siawo.

Adzonuwo fe Agbaxo si wotu de Wenchi

67. Le Fe 2020/2021 fe kokogbledeyi si wu enu teti koe nye esia me la, koko siwo kokogbledelawo kpo la fe kpekpeme nye toni milion 1,045,500. Dziɖuɖua da de koko toni deka fe asi dzi kple mama de alafa deka dzi fe 28 wozu Ghana sisi 10,560 le Fe 2019/2020 fe agbledeyiwo me eye wogale nenema va se de Fe 2021/2022 fe agbledeyiwo me, togbo be koko fe asi diɖi le xexemedukowo fe asi me ha.

68. Tso esime woɖo Dowa fe si Kpoa Nugomekuku tso Lawo nu fe Nyawo gbo la, esiae nye zi gbato wonyi koklovi siwo wodzrana na amewo woganyina la. Koklono siwo xo tso kosiɖa 5 va se de kosiɖa 7 la fe xexleme nye 1,300 eye koklotsu siwo xo tso kosiɖa 5 va se de 7 la fe xexleme nye 300. Kpe de esia nu la, woviã de siwo fe xexleme nye 6,023,930 la de Agbledede hena Nuɖuɖuɖo de Gbetadukowo me kple Kofewo kple Du viwo fe Dgoyiɖo la me do wowo nu. Wodzra devi siwo fe xexleme nye 55,727 kple nevi siwo fe xexleme nye 34,252 la na agbledelawo.

69. Le Fe 2022 me la, Dziɔɔɔɔɔɔ ayi edzi ado alo agbledelawo kple lãvi siwo woanyi siwo fe xexlẽme nye 14,000, havi siwo fe xexlẽme nye 8,000, koklovi siwo fe xexlẽme nye milion 5 kple xe bubu siwo fe xexlẽme nye 20,000 la.
70. Dowaɔɔfe si Kpɔa Nugomekunyawo gbo la ayi edzi ado alo Agbledede hena Nuɔɔɔɔɔɔɔɔ ɔe Gbetadukowo me kple Kɔɔfowo kple Du viwo fe Dgoyiɔɔɔɔ la kple Agbledede hena Dowaɔɔɔiakpɔkpo fe Ɖoɔɔowo to nukuwo viaviã na agbledelawo me. Woaganyi kokloviwo eye woama wo na agbledelawo (lãnyilawo) le Dowaɔɔfe si Kpɔa Nugomekuku tso Lãwo nu fe Nyawo gbo la fe Kokloviwo Nyinyi fe Ɖoɔɔ la nu.

Latrikiɔusẽ kple Mɔmeminyawo

71. Be latrikiɔusẽkɔkpo kple emama fe nyawo natsɔ afo nyuie ahakpo kelili la, wowo do siwo gbɔna la:
- Dziɔɔɔɔɔɔ wu latrikika gã si fe kpekpeme nye 330KV la hehe tso Kumasi yi Bolgatanga fe akpa si tso Kumasi yi Kintampo la hehe nu eye wòde dzo eme;
 - Dziɔɔɔɔɔɔ wu asitotro le latrikika gã si fe kpekpeme nye 161KV si tso Volta-Achimota-Mallam la fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 83 nu nu eye wowu akpa si tso Achimota yi Mallam la fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 55 nu;
 - Dziɔɔɔɔɔɔ wu Pokuase Latrikiɔusẽnamo fe dowaɔɔfe tutu nu, uu enu eye wòle do wom; eye
 - Dziɔɔɔɔɔɔ wu Kasoa Latrikiɔusẽnamo fe dowaɔɔfe tutu si lo asitotro le GRIDCO fe latrikika gã si fe kpekpeme nye 161KV la nu kple latrikikawo hehe tso tefe yi tefe fe dowo ɔe eme la fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 85 nu eye wowu esi suso la nu hafi Fe 2021 nawu enu.
72. Be latrikiɔusẽ naɔo dukoa fe akpa sia akpa le fe 2024 me la, Dziɔɔɔɔɔɔ he latrikika yi nuto 162 me si woe be latrikiɔusẽzazã le dukoa me dzi ɔe edzi tso mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 85.17 le Fe 2020 me yi mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 86.63 le Fe 2021 me. Latrikikahehe yi nuto 512 me fe dowo le edzi yim eye woɔo nuwuwu fe ɔɔfe vovovowo.

Agbalɛsrɔnyawo

73. Dziɔɔɔɔɔ wɔ ɔka kple ame siwo *fe wɔfe* hiã le agbalɛsrɔnyawo me la be wɔwɔ dedinɔɔɔɔɔɔɔɔ me dɔ hena sukuwo nu uuu le Fe 2021 *fe* Dzove me. Woma mɔ si doa lãme *fe* dzoxɔɔ kɔ la na sukuwo be woatsɔ ano sukuviwo kple nufialawo dom kɔ. Wogama ɔtitsyɔnu siwo wogbugbɔna zãna la na sukuviwo eye wowu atike ɔe dziɔɔɔɔɔɔɔɔ kple ɔkuisisukuwo katã me. Ɖoɔ siawo me dɔ wɔwɔ wɔe be COVID-19 dɔlɔlea *fe* kaka dzi ɔe kɔto, sukuviwo, nufialawo kple dukomeviwo le dedie eye sukudenyawo tso afo nyuie le sukuwo katã me le Fe 2020/2021 *fe* sukudefe me.

74. Dziɔɔɔɔɔ xɔ sekendrisukivi 425,061 ɔe sekendrisukuwo me (*fe* gbãto) le Sekendrisukudede Femaxee *fe* Ɖoɔ la nu si wɔe be sekendrisukuviwo *fe* xexlɛme le 1,261,495. Kpe ɔe esia ɔu la, Dziɔɔɔɔɔ ma nu siwo gbona la na sekendrisukivi siwo le *fe* gbãto me la abe Sekendrisukudede Femaxee *fe* Ɖoɔ la me dɔ wɔwɔ ene:
- dɔwɔɔɔɔ 4,135,284;
 - nulɛɔɔɔɔ 1,767,547;
 - lãmesɛfɛfɛwɔnu 395,571;
 - nutagbalɛ 1,734,800 na sukuvi siwo le nu srɔm tso nutata ɔu la;
 - aɔɔ tɔxe si sukuvi siwo srɔa nu tso nutata ɔu la zãna la 34,696;
 - taflo tɔxe si dzi wotaa nu ɔo la 27,391; kple
 - asinudɔsrɔnu 27,391.
75. Gakpe ɔe esia ɔu la, Dziɔɔɔɔɔ wu ɔɔɔɔɔ 118 siwo nye sukuxɔwɔ, sukuviwo *fe* mlɔfɛwo, ɔfisiwo, agbalɛxlɛfɛwo, kple nuɔɔɔɔɔɔɔɔɔ tutu nu le sekendrisukuwo me. Esia wɔe be ɔɔɔɔɔ siwo wɔwɔ nu wowu va se ɔe fifia le Dɔɔɔɔɔwɔ Wɔwɔ ɔe Sekendrisukuwo me *fe* Ɖoɔ la nu la *fe* xexlɛme le 657.

Lāmesēnyawo

76. Tata 2lia ɔe nutsotso si ku ɔe COVID-19 ɔlɔleɛa ŋu tso gomedzedzea va se ɔe Adeɛmekpɔxe fe ŋkeke 5lia gbe le Fe 2021 me la fia.

Tata 2lia: Nutsotso tso COVID-19 Ɖɔleɛa fe Abuidodo ŋu

Hatsotso	Ame siwo wodo kɔ la fe xelɛme	Ame siwo ŋu ɔleɛa le la fe xelɛme	Ame siwo haya alo ame siwo ŋu woɔe asii	Ame siwo ku	Ame siwo ŋu ɔleɛa gale
Nutsotsoxɔxɔ tso ɔleɛa ŋu	446,782	49,609			
Afɔdodo na ame siwo ŋu ɔleɛa le la	876,926	78,092	125,320	1,203	1,274
Mozɔla siwo tso gbetadukɔwo me (KIA)	585,781	2,907	2,811		
Fufɔfo	1,909,489	130,608	128,131	1,203	1,274

77. Esi wokpɔ ta na atikedidi na COVID-19 ɔlɔleɛa le xexea me godoo la, COVID-19 ɔlɔleɛa fe abuidodo va zu dedinɔɔɔɔɔɔ bubu kpe ɔe esiwo dzi zɔm mɛle hena ɔlɔleɛa fe kaka nu tsitsi la ŋu. Dedinɔɔɔɔɔɔ siawoe nye motsyɔɔɔɔɔɔ, adzogenɔ na amewo kple asikɔkɔ alo sanitaizasisi ɔe asi siwo melo atikezazã ɔe eme o la.
78. Wodze COVID-19 ɔlɔleɛa fe abui si nye ‘AstraZeneca’ la dodo gome tso ame 600,000 dzi le Fe 2021 fe Tedoxe me eye va se ɔe Adeɛmekpɔxe fe ŋkeke 8lia gbe le Fe 2021 me la, ame siwo do abuia zi ɔka teti la fe xelɛme wu milion 2.5. Ame siwo xɔ tso fe 18 dzi yi la woe wole abui sia dom na, negbe funɔwo ko. Abuidodo la gale edzi yim fifia le nuto gã 16 la katã kple nuto sue 261 me le dukɔa me godoo.

79. Abe droni fe atike veviwo mama dodo ɔe ŋgɔ fe akpa aɔe ene la, Dziɔɔɔɔɔ wɔ ɔka kple Zipline Dɔwɔfeɛa be woatu atikemafe yeye eve ɔe Anum le Yɔɔɔɔɔ Nuto me kple Abujuro le Oti Nuto me.

80. Dziɔɔɔɔ adɔ 'Agenda 111 Ɖɔɔɔ' si lo ɔɔɔɔfe 101 tutu ɔe nuto suewo me, ɔɔɔɔfe adre tutu ɔe nuto gɔwo me, kple tagbɔɔɔɔɔɔfe etɔ tutu ɔe dukɔa me ɔe eme la me ɔo wɔwɔ fe nyawo ɔe ɔgo. Wɔwɔ dzadzraɔo siwo hiã la na ɔɔɔɔfe 91 bubuwɔ tutu ɔe nuto suewo me.
81. Le Fe 2022 me la, Dziɔɔɔɔ adze ɔɔɔɔfe siwo me woate ɔu axɔ ɔɔɔɔ 40 ɔo la dometo 11 kple ɔɔɔɔfe si me woate ɔu axɔ ɔɔɔɔ 30 ɔo la dometo ɔeka tutu gɔme ɔe Ashanti, Bono, Gɛ kple Yedzefe Nutowo me. Woagbugbɔ Tema Ɖɔɔɔfe gã kple Dukɔa fe Tefe si Wodzraa Atikewo ɔo la atu eye woayi La Ɖɔɔɔfe, Nkoranza Ɖɔɔɔfe kple Shama Ɖɔɔɔfewo tutu dzi.

Amexexlɛ

82. Ame kple afewo xexlɛ fe wona si yi edzi le Fe 2021 me la wu enu le Dasiamime fe ɔkeke 8lia gbe le Fe 2021 me. Nutsotso si dzi womeda asi ɔo haɔke o si wohe ɔe go le Anyɔnyɔ fe ɔkeke 22lia gbe le Fe 2021 me la ɔee fia be Ghana dukomeviwo fe xexlɛme nye milion 30,792,608. Le xexlɛme sia me la, nyɔnuwo fe xexlɛme nye milion 15,610,149 (mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 50.7) eye ɔnutsuwo fe xexlɛme nye milion 15,182,459 (mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 49.3).

Fe 2021 fe Ame kple Afewo Xexlɛ fe Wona

83. Le Fe 2022 me la, woawɔ nugomekuku deto tso ɔwɔɔfewo ɔɔɔo kple ɔwɔnyawo ɔu be woakpɔ nutsotso adodoea si ɔu kakaɔedzi le eye wɔle vevie le ɔɔɔo siwo adɔ gakpɔmɔnunyawo ɔe ɔgo le dukɔa me godoo la wɔwɔ kple wo me ɔo wɔwɔ me.

NUWUWU

84. Fe 2022 fe Gaɔutiɔɔɔo la le vevie be totrɔ siwo wɔm mɛle hena mɛafe gakpɔmɔnunyawo ɔfo ɔe te la nakpɔ kelili kple susu be mɛafe

taɔɔdzinu si nye ‘Ghana Magahiã Alɔdodo o’ la nasu mía si. Abe duko si me ɔekawɔwɔ le ene la, ehiã be míawɔ tɔtrɔ vovovowo le mía fe hiahiãwo, didiwo kple nu siwo míele mɔ kpɔm na la me.

85. Ehiã be míaɔo dzi, a fã ɔkuisidɔwo wɔwɔ fe gbɔgbɔ ɔe dukomeviwo me eye míaɔo wo wɔwɔ fe nyawo ɔe ηɔ. Miewɔ numedzɔdro geɔewo eye kakaɔɔɔɔ le mía si le adzɔɔɔnyawo me hena ɔɔɔ siwo le Gaɔɔɔɔɔɔɔ sia me la me ɔɔ wɔwɔ. Azo mina mí katã míaui vevie le ɔwɔwɔwɔ me.
86. Mawu nayra mía Denyigba Ghana!

Ganutiɔɔɔ la fe Nya Tɔxe aɔewo Gɔme Ɖeɔe

Nuto Sue Ɖeka Dɔwɔfe Ɖeka fe Ɖoɔo la: Dɔwɔfewo kple adzɔnuwo fe dɔwɔfewo ɔɔɔo ana be dukɔa nazo ɔe nɔgo le adzɔnuwo wɔwɔ kple gakpɔmɔnunyawo me. Ɖoɔo sia fe taɔɔɔzinue nye be wɔahe dɔwɔɔɔiawo geɔewo va dukɔa me be dukɔmeviwo nakpo do awɔ.

Akɔntanana: Enye Dziɔɔɔɔa fe dɔɔeasi be wɔawɔ akɔnta na dukɔmeviwo tso efe dɔwɔwɔwɔ, dukɔa fe ga kple nunɔamesi siwo le efe dzikpɔkpo te la nɔ do wɔwɔ nɔ.

Ga kple nunɔamesiwo mama: Ɖoɔo si nu Dziɔɔɔɔa maa ga kple nunɔamesiwo na dziɔɔɔɔɔwɔfewo ɔo.

Kuxiwo dzi ɔeɔe kpɔɔ: Ale si woaɔe kuxi alo fukpekpe aɔe dzi kpɔɔe.

Ganutiɔɔɔ: Ganutiɔɔɔo la nye ɔɔɔo si Dziɔɔɔɔa wo ɔe tefe si wɔakpo ga tsoe kple ale si wɔawɔ ga la nɔ ɔe la nɔ. Le kpɔɔe nɔ me, fɔme aɔe ate nɔ awɔ ɔɔɔo ɔe ga home si le esi kple ale si wɔawɔ e nɔ ɔe la nɔ. (kp. xɔfetu, latrikife, tsife kple nuɔɔɔɔɔ) Ne fɔmea hiã ga sɔgbo la, ele be wɔaɔo ga alo wɔaɔe efe ganɔɔɔwɔwo dzi kpɔɔ.

Ga fe mademade: Esia dzɔna nenyɔe be Dziɔɔɔɔa wo ga sɔgbo nɔ do wu ga siwo wɔxɔ la, alo ne ga home si nɔ do wɔwɔ la sɔ gbo wu ga home si wɔxɔ la.

Ga home si nɔ do Dziɔɔɔɔa wɔna ɔe nɔgɔyidɔwɔ wɔwɔ nɔ: Esia nye ga home si nɔ do Dziɔɔɔɔa wɔna le nɔgɔyidɔ gãwɔ wɔwɔ me abe lɔrimɔwɔ dodo, sukuxɔwɔ tutu, dɔyɔfewo tutu, agbasasrãwɔ tutu, mɔzɔnyawo gbo kpɔkpo, tsinono nyui hehe, mɔwɔ ɔiɔi kple bubuawo ene.

Dziɔɔɔɔɔwɔlawo fe Fetu: Fetuxexe na Dziɔɔɔɔɔwɔlawo. Esia nye dziɔɔɔɔɔwɔlawo fe fetuwo kple ga bubu siwo Dziɔɔɔɔa xena na dziɔɔɔɔɔwɔlawo, fe siwo Dziɔɔɔɔa xena na dziɔɔɔɔɔwɔla siwo xɔ dzudzo (Social Security), akpedagawo kple bubuawo.

Nɔgɔyidɔwɔ wɔwɔ fe Adzɔɔɔlawo: Esia nye dukɔwɔ kple habɔbɔ siwo naa kpekpeɔe nɔ dukɔ bubuwo to ganana wo me be woate nɔ akpo ta na wo fe nɔgɔyidɔwɔ wɔwɔ fe taɔɔɔzinuwo la. Adzɔɔɔlawo ate nɔ anye dɔwɔfe alo duko aɔewo fe fufɔfo. Le kpɔɔe nɔ me, “International Monetary Fund” (IMF), Xexemedukɔwɔ fe Gadzraɔɔefegã (World Bank), African Development Bank

(AfDB) kple bubuawo. Alo Adzɔdola la ate ɲu anye duko ɖeka aɖe ko. Le kpɔɖeɲu me, Germany, United Kingdom, United States of America (USA) kple bubuawo.

Nuwɔ fe Asixɔɔ le Fea fe Nuwuwu: Ale si adzɔnuwo kple dɔwɔwɔwo fe asi yia dzi alo ɖiɖina edziedzi le fea fe nuwuwu alo Dzome me.

Gaɲutidɔɖɔ si gbo edzi: Esia dzona nenye be ga si ɲu dɔ Dziɖuɖua wɔ la so gbo wu Gaɲutidɔɖɔ si dzi Sewɔtakpekpe la da asi ɖo la.

Sekendrisukudede Femaxee: Sekendrisukudede Femaxee fe Ɖoɖo si Ghana Dziɖuɖua de to me le Dukplɔla Akufo Addo fe dzikpɔkpo te le Fe 2017 fe Anyɔnyɔ me la na mɔnukpɔkpo gomedesukuvi siwo kpo dzidzedze le dodokpo mamleto me la be woade Sekendrisuku femaxee le Sekendrisukudede Femaxee fe Ɖoɖo la nu.

Ga siwo wonaa Dziɖuɖua: Esiawo nye kpekpeɖeɲu vovovo siwo ɲgoyidwo wɔwɔ fe Adzɔdolawo naa Dziɖuɖua hena efe ɲgoyidwo wɔwɔ. Zi geɖe la, Dziɖuɖua mexea ga siawo o.

Ga siwo Dziɖuɖua naa dziɖuɖudɔwɔfewo: Esia nye ga home si Dziɖuɖua dea Nuto Sue Dziɖutakpehawo fe Gakevi (District Assemblies' Common Fund (DACF)), Lorimɔwo fe Gakevi, Agbalɛsrɔnyawo fe Gakevi (Ghana Education Trust Fund (GETFUND)), Mɔmeminyawo fe Gakevi kple Dukɔa fe Lɔmesɛnyawo fe Gakevi me kple bubuawo.

Dukɔa fe Adzɔnuwo fe Fufɔfo: Esia nye adzɔnu siwo katã wowɔna le dukɔa me la kple dɔwɔwɔwo fe asixɔɔ fe fufɔfo le yeyiɣi tɔxe aɖe me.

Gbetaga siwo le Dukɔa si: Esia nye dukɔa fe ɲutete le gbetaga siwo le esi hena adzɔnuwo fe fle kple dɔwɔlawo tsotsɔ tso gbetadukɔwo me le yeyiɣi tɔxe aɖe me la. Eganye dukɔa fe ɲutete ku ɖe kpekpeɲe si le efe gaɖuɖua si la ɲu, ne wotsɔe so kple gbetaduko bubuwo to.

Adzɔnuwo fe Asixɔɔ: Ale si adzɔnuwo kple dɔwɔwɔwo fe asi yia dzi alo ɖiɖina edziedzi le yeyiɣi aɖe me.

Ngoyidwo Wɔwɔ Hena Ahedada Ɖeɖe ɖa fe Ɖoɖo la: Ɖoɖo sia nye NPP Dziɖuɖua fe ɖoɖo vevitɔwo dometo ɖeka si fe taɖɔdzinue nye be wɔaɖe ahedada ɖa eye wɔade sɔsɔminasɔe manɔsitɔwo kple nuncamesitɔwo dome, vevieto ɲgoyidwo wɔwɔ le du viwo me.

Gakpomununya Gãtowo fe Taɖodzinu: Esiawo nye dzidzenu siwo wotsɔna dzidzea gakpomununyawo fe dɔwɔnawo. Le kpɔdeɲu me, gakpomununyawo fe tsitsiqedzi, adzonuwo fe asixoxo, tɔtro siwo vana le amexoxo de do me fe nyawo me kple asitsatsa kple duko bubuwo. Dziɖuɖua fe gakpomununyawo fe dzidzedze alo dzimadzemadze kple dodo bubu siwo Ghana fe Gadzraɖofe gã wo si woa do de ganyawo dzi le dukoa me la.

Dɔwɔfe Suewo Dodo de Dgo fe Dodo la: Zi geɖe la, dɔwɔfe suewo nye dɔwɔfe siwo xɔa ame ue aɖewo de do me eye ga home si ɲu do wowɔna la mesɔ gbo o.

Dɔwɔɖuiadidi na Dɔmanɔsitowo: Esia nye dodo si Ghana Dziɖuɖua de to me hena dɔwɔɖuiadidi na ame siwo do le suku kokowo la be woatsɔ aɖe hadomegbenɔɔ fe kuxiwo ɖa le dziɖuɖudɔwɔfewo kple dokuisidɔwɔfewo me be wòana woatu wofe dɔwɔɖaɲuwo de edzi hena dukoa fe gakpomununyawo dodo de ɲgo.

Dɔwɔfe si Kɔɔa Adzonuwo fe Dɔwɔfe Suewo fe Nyawo gbo: Esia nye dziɖuɖudɔwɔfe si meɖea vi le efe dɔwɔnawo me o la. Dɔwɔfe sia le Dɔwɔfe si Kɔɔa Asitsanyawo kple Adzonuwo fe Dɔwɔfewo fe Nyawo dzi la fe dzikpɔkpo te. Dɔwɔfe sia fe dodeasie nye be wòado dɔwɔfe suewo fe tsitsi kple ɲgoyinyawo de ɲgo.

Dukoa fe Adzonuwo fe Fufɔfo Mɔmemimanɔmee: Ga siwo katã dukoa kpɔna to mo bubuwo dzi. Esia nye ga siwo katã Dziɖuɖua kpɔna to efe gakpomunudowo wowo me si melo ga siwo wòkpɔna tso mɔmemi me la de eme o; esia léa ɲku de nuwo fe asixoxo hã ɲu.

Ga siwo Menye Adzɔgawo o: Esia nye Dziɖuɖua fe ga siwo wòkpɔna siwo menye adzɔgawo o la. Le kpɔdeɲu me, laisensifewo kple fe siwo woxena de dukoa fe nuwo ɲu do wowo ta la.

Fe siwo Tsi Dziɖuɖua ɲu: Esia lo fe alo ga home si Dziɖuɖua xena na dziɖuɖudɔwɔfewo to Dɔwɔfe si Kɔɔa Ganyawo dzi la dzi kple ga siwo tsi Dziɖuɖua ɲu le Fe 2016 me la de eme.

Ga alo Fe si Tsi Anyi: Esia nye ga alo fe home si susɔ nenye be Dziɖuɖua de ga home si ɲu do wòwo la le ga home si le esi la me (gadodowo xexe mele eme o). Zi geɖe la, wodzidzea ga home sia le dukoa fe adzonuwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi me.

Gakpɔmɔnunyawo fe Tsitsiqɛdzi: Ale si Ghana fe gakpɔmɔnunyawo atsi de edzi le fe deka me.

Ga siwo Dziɖuɖua Kpɔna: Esia nye ga siwo Dziɖuɖua kpɔna tso dukɔa me kple gbetadukɔwo me hena efe dɔwo wɔwɔ la fe fufofo.

Lānyinyi hena Nuɖuɖu kple Dɔwɔɖiakpɔkpɔ: Ɖoɖo sia ado lānyinyi wonawo de nɔ si awoe be lāwo nadzi aso gbo eye miaɖe lāwo kple nu siwo wotsɔa lāwo fe nɔtinuwo wɔne la dodo tso gbetadukɔwo me dzi kpɔto eye wɔado dɔwɔɖiawo siwo ku de lānyinyi nu la fe nyawo de nɔ.

Dziɖuɖua fe Alɔdodo Dukomeviwo: Esia nye alɔdodo si Dziɖuɖu naa dukomeviwo to tsifewo kple latrikifewo me kaka na wo me.

Femekaka: Esia nye ga home aɖe si Dziɖuɖua nana dukomeviwo tso kaa fe me na wo be wo fe kuxiwo dzi naɖe kpɔto le ganyawo me la.

Ɖkuléle de nu nu: Esia nye nɔkukuléle de nu nu tsitotsito.

Numekɔko: Esia nye Dziɖuɖua fe nutsotsonana dukomeviwo tso efe dɔwɔwɔwo nu de yeyi nyuito dzi be Dziɖuɖua fe dɔwɔwɔwo me nako na dukomeviwo.

Adzɔnuwo nu do wɔwɔ kple dɔwɔwɔwo: Ga home si Dziɖuɖua xena de efe dɔwɔnawo kple dɔwɔwɔwo ta le dukɔa kpɔkpɔ fe nyawo me.

Adzɔga (VAT): Adzɔga si woxena de adzɔnuwo nu do wɔwɔ alo do aɖewo wɔwɔ ta la.

